

„Stal jsem se spisovatelem. Probůh! snad žurnalistou? Nikoliv, pěstuju beletrii. V Čechách? - Co ti to napadá - to budeš do smrti kandidátem existence.“ Takto se nám představuje sám Jakub Arbes - žurnalista, spisovatel beletrista a „vynálezce“ romanet.

Jakub Arbes se narodil 12. června 1840 jako syn obuvníka na Smíchově. Roku 1812 byl zapsán na dvoutřídní obecnou školu na Smíchově, poté navštěvoval farní maltézskou školu u P. Marie Vítězné na Malé Straně. Nižší reálku studoval u sv. Jakuba na Starém Městě, kde se přátelil s Juliem Zeyerem. Na vyšší reálce byl jeho učitelem Jan Neruda, jeho vzor a později přítel. Od r. 1855 si Arbes psal deníky, do nichž vkládal své první literární pokusy. Účastnil se veřejného života na Smíchově, založil rukopisný list Smíchovan. Roku 1859 se stal posluchačem polytechniky, byl však už rozhodnut pro žurnalistickou a literární činnost.

Roku 1862 poznal Jozefínu Rabochovou, s níž se r. 1868 oženil. Ještě před svatbou se jim narodila dcera, ta však brzy zemřela. Z dalších dětí zůstaly naživu Olga a Polyxena, syn Edgar zemřel jedenáctiletý.

V roce 1867 se stal Arbes členem redakce Hlasu, pak krátce působil jako redaktor časopisu Vesna kutnohorská v Kutné Hoře. V polovině roku 1868 se vrátil do Prahy a stal se odpovědným redaktorem Národních listů (1868-1877). V této funkci stál Arbes mnohokrát před soudem, byl často ve vyšetřovací vazbě a unikal z ní, až jej roku 1873 německý soud v České Lípě odsoudil k třináctiměsíčnímu vězení. Pobytu ve vězení využil k literární činnosti. Po návratu byl už jen členem redakce Národních listů. O vánocích r. 1877 dostal výpověď a vstoupil do redakce staročeského německy psaného listu Politik. Od r. 1876 byl též dramaturgem Prozatímního divadla, ale i odtud byl r. 1879 propuštěn. Pak žil jako volný žurnalista a spisovatel. Ještě v osmdesátých letech se pokusil o vydávání a redigování několika časopisů: Šotek (1880-81, 1883), který se stal tribunou vlastenectví, přinášel literární satiru a dotýkal se sociální problematiky, Volné slovo (1882), Hlas předměstí (1897-98) a Slovanský kalendář (1872-73).

Významnou úlohu v Arbesově životě měly besedy v přátelské bohémské společnosti Máhabharáta, v jejímž čele stál. Setkávali se zde umělci různých zaměření i generací (L. Stroupežnický, J. Vrchlický, M. Aleš, J. S. Machar a další).

Arbesova literární činnost začíná básněmi. Začínal je psát ještě v době studií, některé z nich zasílal jako příspěvky do novin a časopisů pod pseudonymem J. J. Merklínský, ostatní nebyly publikovány. Arbesovy básně mají převážně intimní ráz, ale nalezneme mezi nimi i pijácké písně, žertovné popěvky, vlastenecké verše, aj. V poezii přechází od subjektivní lyriky k útočně politickým a satirickým veršům.

Na Arbesův literární vývoj působily hlavně společenské proměny, ve svých dílech otevřeně kritizoval soudobou společnost. Svá díla často budoval na znalosti z historie, topografie a kulturní minulosti Prahy. Zvláštní zájem projevil o psychologii uměleckého tvoření, kterou uplatnil zejména při tvorbě životopisných děl o Máchovi, Mánesovi, Smetanovi aj. Zajímal se o umění výtvarné, zabloudil i do prostředí hudebníků a kočovných herců. Jeho první pokusy o prózu nesou stopy nejrůznějších vlivů („románů hrůzy“, konvenčních rytířských a kriminálních románů).

27. května 1865 si Arbes zaznamenal jakési „Náčrty románu“ - „Kostru románu“ s názvem „Já“ a podtitulem „Román ode mne“, kde říká: „*Můj román bude ze všech románů, jež nesmrtelný druh lidský byl již vytvořil ovšem nejkratší, zato ale nejoriginelnější.*“ Pro tuto Arbesovu „nejoriginelnější“ prózu vymyslel až roku 1873 Jan Neruda označení romaneto.

Romaneto se v českém kontextu přibližuje románu a spojuje přitom napínavý, tajuplný, dobrodružný a detailně promyšlený děj s logickým řešením a překvapivou pointou. V romanetech se ukrývá psychologická charakteristika výjimečných postav, které se pohybují na hranici nadpřirozena. Tím Arbes dokáže navodit atmosféru tajemnosti a napětí. Čtenářsky přitažliví jsou též hrdinové romaneta - chudí mladíci, začínající spisovatelé a novináři, ti všichni žijí vášní poznávat a měnit přírodu, společnost i člověka, pronikat do jejich vztahů a zákonitostí. Romaneto má ale jen osobní vypravěče, ti jsou celkově zúčastněni jednáním i citem na všem, co vidí, pozorují a prožívají - tak jsme vtaženi do světa, kde se přemýšlí, pochybuje a uvažuje. Námětem těchto próz, k jejichž vzniku se přičítá i vliv románů Verneových a především fantastických novel amerického básníka E. A. Poea, nejsou jen otázky psychologické. Autor se zde dotýká i filozofických úvah, řeší otázky přírodovědecké, najdeme zde i výklady o vývoji života, které se spojují s vědeckofantastickými vynálezy. K prvkům fantastična navíc přistupují i motivy utopické. Tajemství Arbesova romaneta dobře

vysvětlují slova S. Hellera, která dešifrují smysluplnost konání jeho postav: „*Arbes provádí takřka vivisekci svých jednajících figur, odestírá jejich pracující nervy, srdce i mozky, takže do nitra jejich vidíme jako do koleček a pák spuštěného stroje pod skleněným poklopem... Fantazie jeho pracuje ve službě realismu, ona nekouzlí ze skutečnosti věcí, nýbrž provádí rozbor fantastických zjevů na jejich věcnou podstatu. Fantastický zjev je mu pouhou dekorací, prostředkem a hybnou pomůckou, ale nesmí zůstatí fantastickým, nýbrž musí se demaskovat na prapodivnou skutečnost.*“

První ukázkou tohoto prozaického díla byla „epizoda z románu“ **Ďábel na skřipci** (otištěno v Květech r. 1866), která se stala předzvěstí typicky Arbesových próz. V rychlém sledu za sebou se objevují další romaneta. První umělecký úspěch přineslo Arbesovi romaneto **Svatý Xaverius** (1873). Hlavním hrdinou příběhu je chudý mladík Xaverius, pro něhož se stalo smyslem života pochopit tajemství obsažené v Balkově obraze umírajícího sv. Xaveria v chrámu sv. Mikuláše na Malé Straně.

Psychologické otázky řeší romaneto **Sivooký démon** (1873). Hlavním motivem tohoto romaneta je „záhadný“ přístroj - vývěva, kde se mladí rodiče snaží uchovat tělíčko zemřelého dítěte, od něhož se nemohou odloučit.

V **Zázračné Madoně** (1875) nehezká žena náhle nabude krásy Murillovy Madony a znovu tím získá lásku svého muže, vzápětí však předčasně umírá. Záhada změny i předčasného skonu je pak vysvětlena působením chemického prostředku.

Složitou kompozicí a vzrušujícím dějem působí zvláště romaneto **Ukřižovaná** (1876), s obdivem sledující člověka, který se vzpíral ukřižování a měl vůli k sebeurčení. Je to příběh chudého mladíka, který zběhl pro náboženskou skepsi z církevních škol a věnoval se studiu přírodních věd. Než je sám přibit na kříž, stačí pomstít smrt nevinně ukřižované zemanské dcery.

Nejvýraznějším filozofickým romanetem je **Newtonův mozek** (1877), do něhož je exponován prvek fantastický. Vypravěč se ve snu ocitne ve vybraném shromáždění, před kterým jeho přítel, zabitý v nedávné válce, vykládá o světě ovládaném krutou nadvládou silných a nabízí posluchačům experiment.

V **Ethiopské lilii** (1879) se odráží posun Arbesova zájmu k racionalistickému zaměření, a to v oblasti přírodních věd. Vzácná květina, etiopská lilie, má v tomto díle podobnou kompoziční závažnost, jakou měl jinde motiv madony. V tomto kontextu s romanetem se stává znakem všeho vzácného (a všeho porušitelného) v lidech, v jejich vztazích během života a smrti. Skutečnou příčinou tragédie není ovšem exotická květina, ale nedostatek prostředků a vědeckých možností talentovaného českého vědce.

Motiv lidské bídy a společenské křivdy je náplní romanet *Šílený Job* (1879) a *Advokát chud'asů* (1881). *Dva barikádníci* (1885), v nichž se výrazně uplatňuje tematika r. 1848, zachycují v užším rámci tragické změny, jakými prošli během dvou tří desetiletí někdejší bojovníci na barikádách revoluce. Romaneto *Lotr Gólo* (1886) zachycuje v psychologické analýze tragédii nadaného herce, jenž je nucen utrácet svůj talent před provinciálním publikem, neschopným pochopit jeho umělecké ambice.

Rozsáhlé romaneto s utopickým námětem napsal Arbes v 90. letech. Jsou to *Poslední dnové lidstva* (1895), v nichž je do románového příběhu začleněn utopický obraz konce světa.

Dalším krokem Arbesovy tvorby byl cyklus sociálních románů. V nich bojoval proti náboženským pověrám a proti sociální nespravedlnosti. V románech ukazuje Arbes obraz života vyděděnců a pokořenců, lidí utiskovaných a šlapaných nespravedlností společenských zřízení, proletářů, revolucionářů, vězňů. Jako přechod k románu je možno chápat romaneto *Akrobaté* (1878), v němž spojuje prvky romantické s autobiografickými. Centrální postavou tohoto díla je žena - artistka Eldora. Eldora a její dobrodružná pouť, kterou namátkou sleduje vypravěč, demonstruje oddanost uměleckému úspěchu až k sebeobětování.

Sociální zaměření Arbesovy prózy demonstrují *Kandidáti existence* (1878), kteří vyšli nedlouho po jeho výpovědi z Národních listů. Autor se v nich snaží beletristicky vyjádřit pokus o praktické uskutečnění myšlenek utopického socialismu.

Dalším krokem na této cestě jsou *Moderní upíři* (1879), kteří vznikli bezprostředně po *Kandidátech existence*. Moderní upíři řeší konflikt mezi starším, rozšafnějším a mladším, bezohledným pokolením českých podnikatelů. Jsou příběhem o kořistnictví těch, kteří se chtějí prosadit a získat moc.

Počátkem 80. let se Arbes rozhoduje psát velký román, jenž by dokázal podat obraz české národní společnosti. První román, v prvním knižním vydání zvaný *Štrajchpuďláci* (1883; v časop. vydání *Epikurejci*, Květy 1880), však zůstal pro nepochopení čtenářstva a nakladatelovu nepoctivost nedokončen. Zůstala jen expozice o počátcích dělnického hnutí ve smíchovských kartounkách kolem roku 1824.

Druhý velký Arbesův román, *Mesiáš* (1883), líčí starého „osmačtyřicátníka“, který se po několika desetiletích vyhnanství v cizině vrací do Prahy a pozoruje tu změny, jež se udály v lidech a v celé společnosti, která se velmi vzdálila tomu, zač on v roce 1848 bojoval.

V románu *Anděl míru* (1890) zobrazil Arbes vesnici, do které náhle výhrou loterie přichází velká suma peněz - Arbes ji nazval „kapitál“. Autor se snaží vysledovat, jak tato „kapitalizace“ vesnice působí na jednotlivce i celek.

V Arbesově tvorbě se neustále prolívá trojí záměr: beletristický, popularizační a odborný. Vedle vlastní beletristické tvorby a žurnalistiky totiž zaujímají důležité místo jeho kulturně historické a psychologické črty a studie s posláním popularizačním.

Ve svých fejetonech Arbes sbíral zajímavosti a kuriozity z nejrůznějších oblastí života, přírody, vědy i historie. Z tohoto materiálu tvořil kromě poutavých drobností pro čtenáře novin i obsáhlejší a závažnější studie. Některé tyto studie mají význam i pro vědecké bádání. Patří k nim například četné Arbesovy práce z dějin českého divadla.

Publicistika a beletrie se nejčastěji prolínaly v Arbesových kulturně-historických črtách. Pokoušel se o „obrazy ze života“, zachycující v žánrových črtách hlavně předměstské prostředí. Tyto prózy později zařadil do svazku *Idyly utrpení a bídy* (1885). Realitě se přibližoval v soudničkách a beletrizovaných vzpomínkách na Smíchov, které pak většinou shrnul do cyklu *Mravokárné románky* (1880).

Jeho studie jsou nestejně hodnoty, někdy se spokojují s volnou parafrází cizích pramenů, pracují s nedostatečně ověřeným materiálem, svým zaměřením však často razí cesty českému literárnímu bádání. Tyto své studie Arbes spojil do několika cyklů, z nichž nejdůležitější vyšly pod tituly: *Nesmrtelní pijáci* (1906), *Záhadné povahy* (1909) a *Z duševní dílny básníků* (1915). Autor v nich uvádí a rozebírá řadu zajímavých fakt a vytváří portréty významných evropských literátů.

Nejcennější jsou Arbesovy studie z českého života, jimiž Arbes osvětlil osobnosti K. H. Máchy, Karla Sabiny, Františka Krumlovského aj. Nejvíce pozornosti věnoval Arbes Máchovi. Chystal se dokonce vydat celou knihu o tomto básníkovi a připravoval se k tomu četnými časopiseckými studiemi. K této části jeho tvorby patří také články o Janu Nerudovi, v nichž polemicky bojuje o uznání jeho talentu.

K charakteristickým znakům Arbesových črt patří i zájem o historii, soustředující se k uzlovým bodům politických dějin 19. století a usilující o jejich objektivní výklad.

Od devadesátých let počínaly Arbesovy tvůrčí síly, vyčerpané chvatným úsilím pracovníka, živícího se výtěžkem své literární práce, zvolna ochabovat. Píše sice dále s neztenčenou pílí, zpracovává podivuhodné množství materiálu nashromážděného dlouholetou žurnalistickou praxí, ale beletristická tvorba má již tendenci sestupnou. V těchto letech se ztenčuje i kruh Arbesových přátel.

V posledních letech života zápasil Arbes se slepotou. Zemřel ve svém smíchovském bytě 8. dubna 1914 a byl pohřben do rodinného hrobu v Malvazinkách.

Arbesovu celoživotní spisovatelskou tvorbu krátce, ale výstižně charakterizují slova jeho učitele, přítele i obdivovatele Jana Nerudy: „*Arbes líčí jen a jen pravdu, byť i v rouše nejjantastičtějším.*“